

50 AASTAT TAGASI...

VABADUSSÕJA MÄLESTUSSAMMASTE LÕHKUMISEST □ X

Pärast Eestimaa ametlikku inkorporeerimist N. Liidu koosseisu 1940. a. 6. augustil pandi meil sunniviisiliselt kehtima kommunistlikule ideoloogiale ja majanduslikule doktriinile rajatud pseudosotsialism. Uuele süsteemile üleminekuks oli vaja meie senine elukorraldus, majanduslik ja kultuuriline ülesehitus põhjalikult lammutada. Selle käigus kuulusid likvideerimisele ka Eesti vabadust ja iseseisvust sümboliseerivad kunstiteosed ja kultuuriväärtused — Vabadussõja mälestussambad. See julm, kultuurivaenulik ja inimsusevastane aktsioon mõjus valusa torkena iga eestlase südamesse.

Kes andis käsu selliseks kuriteoks? Muidugi Kremli! Kuid objektiivse ajalookohtu ja oma rahva ees on kaasvastutajad ka kuriteo läbiviijad — kollaboratsioonistidest funktsionäärid nii Tallinnas kui ka kohtadel.

Esimesena hävitati Eesti Vabariigi presidendid Konstantin Pätsi mälestusmärk Tahkurannas. 11. augustil korraldati seal suurem miiting, kus otsustati mälestusmärk lõhkuda. Käputäis joobnud punategelasi asus seda otsust veel samal päeval täitma. Tormati samba kallale ja kisti

see maha. Tallinna ajalehed kirjutasid sellest sündmusest heakskiitvalt.

Tahkurannast kandus mälestussammaste lõhkumise kaampaania üle Eestimaa. Virumaal langes esimesena vandaalide ohvriks Palermo metsas asunud 1919. aasta enamlaste massimõrva ohvritele püstitatud hauasammas. Kuid juba varsti pärast seda paigaldati lõhutud samba kohale puust rist rahvusvärvides pärja ja lilledega. Need ei püsinud seal kaua, miilits korjas ära ja peksis puruks. Alles hiljem selgus, et julge teo tegijaiks olid Rakvere Kaubanduskeskkooli poisid ja tüdrukud. **RAKVERE**

vabadusmonumendi kallale asuti ööl vastu 21. oktoobrit. Kella 3 paiku äratas elanikud võimas plahvatus, mis pani majad vapuma. Kõigile oli selge, et õhitakse meie linna uhkust ja vabadussümbolit. Hommikuni kostis kokku 22 tugevat plahvatust. Niipea kui valgenes, ruttasin sündmuskohale. Sajad, kodulinlased piirasid lõhkumisplatsi. Miilitsate ahelik ei lasknud kedagi lähemale tulla. Arreteerimise ähvardusel aeti meid ikka kaugemale. Sealt oli siiski näha, et samba tüvi püsis, seda lõhuti kangide ja kirkadega.

Eriti agaralt tegeles lõhkumis-

töö juhtimisega Rahva Omakaitse ülem, Viru-Kabalast pärit meremees A. Naaber. Alanud päev vajutas kõigile leinapitseri. Eriti koolinõured elasid samba lõhkumisele kaasa suure südamevaluga. Rakvere 1. Keskkoolis seisis õppetöö, õpetajad ja õpilased olid rusunud meeleolus. Tütarlapsed nutsid. Seisti aken del ja jälgiti mälestussamba lõhkumist, mis oli koolimajast umbes 200 m kaugusel.

Kui ruumide vahetuseks jõudsid kohale 2. keskkooli õpilased, joosti koos samba rusude juurde. Hoolimata miilitsameeste ähvardustest hakata tulistama, võttis iga õpilane siit kaasa sambakillukese. Kaubanduskeskkooli poisid mõõduis võimlemistundi minnes lõhutavast sambast isamaalise lauluga. Kohe oli miilits jaol, poiste juht Ott Valgma arreteeriti. Kooli juhatajale ja õpetajaile tekkis sellest palju sekkeldusi, korduvalt tuli käia NKVD-s ülekuulamisel.

«Virumaa Teataja» asemel ilmuma hakanud «Punane Virumaa» kirjutas samba lõhkumistest:

«See aktsioon on selleks ette võetud, et just need mälestusmärgid ei irvitaks töörahva üle. Ja samuti pole mõeldav, et töörahvas säilitaks oma «korteris» — avalikes kohtades kapitalistide poolt «unustatud» mälestusmärgid. Elu nõuab nende kõrvaldamist. ... Need read on avaliku arvamus- ja südametunistuse väljenduseks, mitte pole aga selleks noorte, veel kujunemata koolipoiste demonstratsioonid, mis aset on leidnud seoses Rakvere ausamba kõrvaldamisega...»

Kommentaariid on liigsed.

Rakvere mälestussammas oli pühendatud kõigi virulaste mälestusele, kes langesid Vabadussõja aastail 1918—1920. Praeguseks on alustatud eeltööd samba taastamiseks endisel kujul ja samas kohas.

KADRINA omanäolise, maakividest kujundatud vabadussamba lõhkumise korralduse tegi Rakvere tuntud punategelane Villem Soo. Koguduse õpetaja praost Gustav Beermann pöördus kiires korras abi saamiseks uute võimumeeste poole Tallinnas. Ta põhjendas, et monumendil oma rahvaluuleaineliste epigraafidega on kultuurilooline tähendus ja see tuleks sellepärast muinsuskaitse alla võtta. Tallinnas nõustuti samba allesjäamisega tingimuseel, et mälestusmärgilt tuleb kõrvaldada «sovinistlikud» sümbolid ja epigraafid, samuti vaskplaadid, millel jäädvustatud Tartu rahulepingule allakirjutamine ning Kalevipoeg kändmas. Need nõudmised täideti.

Nii jäigi sammas lõhkumata. See ei meeldinud aga kohalikele punategelastele. Aaspere valla täitevkomitee esimees organiseeris omal algatusel samba hävitamise. Ühel pimedal sügisööl sõideti kohale. Ettevõtmine siiski nurjus. Kadriina paiknes tol korral veel likvideerimata Eesti sõjaväeosa; sõduritele toodi teade Aaspere kommunistide kurjast plaanist. Sammas võeti val-

ve alla. Kui lõhkujad saabusid, nabitki need kinni, peksti läbi ja saadeti koju tagasi. Väeosas toimus pärast seda juurdlus sõdurite «omavoli» üle. Asi siiski lõpetati «süütõendite» puudusel!

Kadriina mälestusmärk oli jällegi päästetud! See ei andnud aga hingerahu Villem Soole. Pärast 14. juuni suurküditamist sõitis ta 18. juunil Kadriinasse, kaasas vene sõduri munduris pürotehnik. Koos Undla valda täitevkomitee ja kohaliku punategelase A. Sendrega alustati ettevalmistusi samba õhkimiseks. Plahvatused kostusid kolmel ööl. Tugevast sambatüvest siiski jagu ei saadud, see jäi poole kõrguseni püsima. Väikesed nurgasambad lõhuti kangidega, terveks jäänud karniisid osad purustati haamriga. Agaralt tegi seda tööd eelnimetatud A. Sendre. Osa lõhkumisele saadud kividest veeti ehitusmaterjalina kohaliku punategelase krundile.

Ühel ajal Kadriina ausamba purustamisega lasti õhku ka Vabadussõja ühe lahingu mälestusmärk Neeruti Ristamäel.

Kadriina kihelkond taastas oma vabadusmonumendi. See avati ja õnnistati 23. juunil 1990.

VIRU-JAAGUPIS

ei õnnestunud barbaritel Vabadussõja monumenti hävitada. Kuulnud lõhkumispiaanidest, otsustasid kohalikud noormehed eesotsas Lembit Hiitemäega mälestusmärgi päästa. Ühel pimedal sügisööl demonteeriti sammas kolmeks osaks ja maeti Jüri Veskimäe hauaplatsile. Tek-

kis kääbas, nagu oleks sinna äsja surnu maetud. Kõik see toimus suures maaduses. 1941. aastal kadus punavõim Eestimaa pinnalt, siis kaevati sammas hauast välja ning paigaldati endisele kohale. Seal püsis see kuni 1944. aasta sügiseni, kuni ühel sügisõhtul sõitsid kohale veoautod Punaarmee sõduritega...

Ka Viru-Jaagupi kihelkond taastas oma vabadussamba. Selle avamine ja õnnistamine leidis aset 24. juunil 1990.

VÄIKE-MAARJAS

purustati Vabadussõja monument 1940. a. sügisel. Selle hävitustöö eestvedajaks oli kohalik punategelane B. Rosenbaum. Samba lõhkujad püüdsid purustada ka monumendi aluse, et kätte saada sellesse pandud dokumente. See neil siiski ei õnnestunud. Väike-Maarja Keskkooli õpilastes tekitas samba lõhkumine tugeva vastureaktsiooni. Protestiks selle vastu torgiti kooliruumidesse üles pandud Stalini portreel silmad peast välja!

Praegu käivad mälestussamba taastamise eeltööd.

SIMUNA

vabadussammas pääses hävingust nagu ime kombel. Sellesse puuriti juba augud lõhkeaine jaoks. Kohalikud isamaaliselt häälestatud elanikud aga keelitasid sambalõhkujaid, et nemad kaotavad monumendilt «kodanlikud igandid». Kiiruga kustutati pahtli ja värvi abil Vabadussõjas langenute kivisse raiutud nimed, samuti lõhkeaine paigaldamiseks tehtud augud. Kohalikud võimumehed olid tehtud «iluravi-

ga» nähtavasti rahul. Vabadussammas püsis 1944. aasta sügiseni, mil see purustati.

Praeguseks on Simuna Vabadussõja monument taastatud. See avati ja õnnistati juba 23. juunil 1989.

VIRU-NIGULA

Vabadussõja monument päästeti enne, kui lõhkujad kohale jõudsid. Õpetaja Alveri eestvedamisel lepiti kohalike punavõimudega kokku, et «klassisõja mälestusmärk» ei sobi enam töötava rahva võimuloleku aega, sellepärast tuleb see kõrvaldada. Samba pronksfiguur demonteeriti ja paigutati õpetaja aita, kust see 1941. aasta suvel endisse asukohta tagasi toodi. Siin püsis mälestusmärk 1944. aasta sügiseni, mil see võimude korraldusel purustati.

Viru-Nigula kihelkond ei unustanud oma langenud kangelasi. Mälestusmärk taastati, selle pidulik avamine ja õnnistamine toimus tänavu juulikuus.

HALJALA

suruaial asetsev Vabadussõja mälestusmärk jäi 1940. aastal purustamata. On tõenäoline, et kohalikud võimumehed ei pidanud samba lõhkumist vajalikuks. Ent 1944. aastal vallapäastetud hävituslaine purustas ka selle. Sammas taastati ja õnnistati juba 1988. aastal.

Vabadussõja monumente paiknes 45 suuremas keskuses Eestimaal. Peeaegu kõik langesid Kremlist suunatud poliitilise avantürismi ohvriks. Suur osa neist on juba taastatud.

Peep KÄRP